

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ НАСЛІДКІВ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ В СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ В ПРАЦЯХ РАДЯНСЬКИХ НАУКОВЦІВ У 40-70 РР.

Проаналізовано публікації та дослідження науковців періоду 40-70 рр. стосовно соціального аспекту наслідків Великої Вітчизняної війни та їх роль у подальшому дослідженні названої проблематики.

Ключові слова: дослідження, соціальна проблематика, спеціалізована допомога, відновлення, функціонування.

Проанализированы публикации и исследования ученых периода 40-70 гг., которые прямо или косвенно касаются социального аспекта последствий Великой Отечественной войны и их роль в последующем исследовании названной проблематики.

Ключевые слова: исследования, социальная проблематика, специализированная помощь, восстановление, функционирование.

In article the author analyzes publications and researches of scientists of the period 40-70-s concerning social problematic of consequences of the Great Patriotic War and their role in the subsequent research of the named problematic

Key words: Scientists, social problematic, health service institutions, specialized aid, reorganization, functioning.

На сучасному етапі розвитку історичної науки важко уявити процес дослідження та аналізу будь-яких історичних подій без вивчення існуючого історіографічного доробку. Вивчаючи події Великої Вітчизняної війни та періоду повоєнної відбудови, варто звернути увагу на історіографічний спадок радянських та сучасних вітчизняних науковців. Існуюча історіографічна база хоча в деякій мірі й викликає суперечності в колі сучасних дослідників усе ж не повинна залишатися поза їх увагою.

З початком визволення території України від нацистських окупантів радянськими вченими було розпочато дослідження впливу війни на умови життя, побутовий стан населення республіки та окреслено пропозиції щодо рівня необхідної соціальної допомоги найбільш постраждалим верствам населення республіки. Початкові результати вивчення цієї проблеми спиралися на звіти Надзвичайної державної комісії УРСР, яка була створена для вивчення збитків, нанесених окупантами господарству та життю населення України в усіх областях УРСР.

Виокремлення з поміж інших важливих проблем соціального аспекту наслідків Великої Вітчизняної війни в Україні пояснюється досить суперечливим характером даної проблематики та цілим комплексом уже оприлюдненого матеріалу, який потребує подальшого дослідження та переосмислення. Названу тематику можна умовно розділити на декілька сегментів: умови проживання, забезпеченість товарами першої необхідності та стан здоров'я населення в перші повоєнні роки; необхідна допомога держави

найбільш постраждалим верствам населення, зокрема дітям-сиротам, інвалідам, матерям-одиначкам; робота соціальних служб держави в плані допомоги нужденним; співпраця профспілок та інших громадських об'єднань із державними соціальними структурами.

Дослідження соціального аспекту наслідків війни та окупації для України розпочалося вже в період визволення її території від окупантів та початкового етапу відбудови. Першими його розпочали фахівці, які мали пряме або дотичне відношення до соціальних органів, насамперед, працівники органів освіти, медичних організацій, житлобуду, а також представники органів місцевого самоврядування та компартійних структур. Щоб розпочати відновлювальні роботи, оздоровлення населення, створити для громадян належні умови проживання, необхідно було в першу чергу визначити розміри і характер руйнувань, шкоду, понесені жертви тощо. Залучені до цієї роботи науковці та провідні фахівці різних галузей СРСР та України й виступили авторами опублікованих упродовж 1943-1945 рр. досліджень з даної проблематики. В публікаціях названого періоду було зроблено по суті першу спробу наукового осмислення й аналізу збитків, заподіяних нацистами соціальній сфері, умовам проживання та соціальній захищеності населення, заходів, спрямованих на відновлення на визволеній від окупантів території соціальної сфери, та перших наслідків відбудовних процесів. Позитивним аспектом публікацій було те, що вони мали практичну спрямованість, містили конкретні рекомендації щодо покращення життя населення.

Зазначимо, що в перших публікаціях лише фрагментарно розглядалися окремі чинники наслідків війни в соціальній сфері та першочергові заходи щодо їх ліквідації, які до того ж висвітлювалися в певних допустимих рамках, що було зумовлено умовами воєнного часу та ідеологічними засадами, притаманними тогочасному періоду. Втім видається цілком виправданим бажання авторів перших публікацій з даної тематики підтримати серед населення патріотичний порив, віру в перемогу та впевненість у поверненні до мирного життя.

Початковий етап дослідження окремих аспектів соціальної тематики представлений працями вчених-істориків першого повоєнного десятиріччя. Так, наприклад, спробу проаналізувати тяжкі наслідки війни для мережі дитячих установ УРСР через призму тогочасних орієнтирів зробив С. Х. Чавдаров [1]. Медико-санітарні аспекти впливу війни та повоєнного часу на стан здоров'я і фізичний розвиток неповнолітніх із особливим соціальним статусом було проаналізовано на 1-й (квітень 1946 р.) та 2-й (грудень 1947 р.) Всесоюзних наукових конференціях. На них обговорювалися питання наслідків війни серед дитячого населення, заходи щодо їх ліквідації [2], дитячих інфекцій у воєнні роки [3], а також шляхи мінімізації негативних впливів того історичного часу в окремих областях УРСР [4]. Офіційно окремі аспекти функціонування спецдитустанов у повоєнний період охарактеризував О. М. Філіпов [5]. Вплив негативних наслідків війни, вузькість джерельної бази завадили тогочасним дослідникам забезпечити достатній аналіз питань становища дітей з особливим соціальним статусом.

Упродовж 1943-1945 рр. вийшло чимало газетних публікацій, присвячених відбудові зруйнованих під час війни та окупації об'єктів соціально-побутової сфери, допомоги найбільш постраждалим та нужденним верствам населення – інвалідам, дітям, людям похилого віку, матерям-одиначкам, сім'ям загиблих воїнів та ін. На шпальтах республіканських, обласних та районних газет висвітлювалася участь населення у відбудові закладів соціальної сфери, виявлена ним ініціатива у цій справі. І хоча газетні публікації мали здебільшого інформаційний характер, проте цінність їх у тому, що вони передавали дух часу, містили безліч цікавих фактів, й тим самим становлять неабияку цінність для дослідників.

Перші праці, в яких побіжно висвітлено проблеми повсякдення, почали з'являтися постфактум подій, що розгорталися в країні. Практично по «свіжих слідах» у 1947 р. вийшла книга, підготовлена М. Вознесенським [6], що стала першою спробою наукового аналізу стану економіки СРСР у роки війни. Того ж року з'явилася стаття В. Москвіна [7], в якій з'ясовано проблеми постачання населення продуктами харчування.

У другій половині 1940-х років опубліковано монографії, брошури, статті, в яких висвітлено політику партії, діяльність місцевих рад, громадських організацій у справі підвищення культурного та матеріального рівня трудящих на тлі широкомасштабних відбудовчих процесів.

У перші ж роки після війни було опубліковано ряд статей та брошур про стан і перспективи розвитку сільського господарства та окремі аспекти розвитку соціальної сфери села переважно агітаційно-пропагандистського спрямування.

Труднощі повоєнної відбудови соціально-побутової сфери фактично залишилися поза увагою їхніх авторів. Деякі аспекти цієї проблеми висвітлені у працях С. Щурова та П. Богдашкіна [8], монографії М. М. Грищенка [9], у працях організаторів медичної галузі С. С. Кагана, І. Ф. Кононенка [10]. Перший період у висвітленні соціальної сфери села позначений жорстким впливом сталінських догм, вузькою джерельною базою, агітаційно-пропагандистським характером публікацій.

Прогресивні зрушення в дослідженні окремих аспектів обраної нами для вивчення теми відбулися в середині 1950-х років. Так, наприклад, значно розширилася джерельна база досліджень. Водночас відновлення соціально-побутової сфери колгоспного села зображувалося мажорно, таким що не вимагало великих зусиль від народу і насамперед колгоспного селянства. По-друге, особливо активізувалися дослідження з історико-партійної проблематики. Характерною їх особливістю було проголошення ВКП(б)-КПРС керівною та спрямовуючою силою суспільства. Окремі факти, що стосуються соціальної політики радянської держави на селі, висвітлені в розділах фундаментальних видань, що виходили в цей час [11]. У контексті своїх наукових інтересів дотично до окремих аспектів задекларованої нами теми зверталися М. О. Буцько, М. І. Лавринович, П. І. Денисенко [12], М. В. Коваль [13], А. Ф. Ларін [14]. Загалом період «хрущовської відлиги» характеризувався розглядом ходу відбудови галузей соціальної сфери крізь призму діяльності Комуністичної партії на селі, що обмежувало можливості для осмислення проблематики.

За радянських часів до питань надання допомоги найменш захищеним та постраждалим від війни верствам населення грошима, харчами, одягом та іншими вкрай необхідними в той час речами в контексті досліджень суспільно-політичної діяльності радянського народу [15], профспілок та комсомолу [16] зверталосся багато авторів.

Окремим аспектам життя та побуту, матеріальному становищу міського населення УРСР у воєнні та повоєнні роки, діяльності торговельних установ та громадського харчування присвячено фрагменти в розділах 7-го і 8-го томів багатотомної «Історії Української РСР» [17].

У сьомому томі «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу (1941-1945)» М. Коваль чи не вперше у вітчизняній історіографії виокремив матеріально-побутові проблеми населення. Саме цей науковець став піонером, засновником наукової школи дослідження проблем життя та побуту населення Української РСР, ініціював створення спеціального колективного видання.

Дотичні до обраної теми сюжети містять узагальнюючі праці з історії економіки радянської доби [18], а також публікації, в яких проаналізовано перерозподіл державного бюджету і функціонування

економіки в умовах воєнного часу [19]. В контексті нашого дослідження заслугове на увагу і одна зі статей генерала А. Хрульова [20].

Відзначимо, що більшість публікацій висвітленого періоду належали перу партійно-державних працівників різних рангів, відомим ученим, письменникам, які в силу свого публічного життя не мали змоги за допомогою паперу та чорнил описати реальну повоєнну ситуацію, в якій опинилися мешканці країни, що, звичайно, ні в якій мірі не зменшує їх значущості для загального доробку праць теми, що досліджуються.

Отже, розгляд та аналіз соціального аспекту наслідків війни розпочалися вже під час самої війни, проте спеціальним предметом дослідження ця тема не стала як для фахових істориків, так і вчених та

провідних фахівців галузі. Публікації тих років відтворювали особливості бачення і розуміння авторами цієї дослідницької теми в рамках тодішньої концепції історії Великої Вітчизняної війни. Її об'єктивне і всебічне дослідження стримувалося відсутністю кваліфікованих кадрів та незадовільними умовами праці дослідників, обмеженістю джерельної бази. Багато матеріалів у силу їх специфічного характеру (про людські втрати та демографічні зміни в складі населення в роки війни, стан матеріального забезпечення різних підрозділів соціальної сфери) виявилися просто недоступними для дослідників. Тож сучасні дослідження даної тематики є надзвичайно актуальними в силу того, що ряд аспектів її донині залишаються нерозкритими.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Чавдаров С. Х. Найдемократичніша в світі школа // Радянська школа. – 1947. – № 5.
2. Зборовская Ф. И. Санитарные последствия войны среди детского населения и мероприятия по их ликвидации // Санитарные последствия войны и меры по их ликвидации: труды Первой конференции. 22-24 апреля 1946 г. – М., 1947.
3. Рикман О. О. Детские инфекции в годы Великой Отечественной войны // Медико-санитарные последствия войны: Труды Второй конференции. 17-19 декабря 1946 г.: в 2 т. – М., 1948. – Т. 1.
4. Шкляр Б. М. Мероприятия по ликвидации санитарных последствий войны и оккупации в Днепропетровской области // Медико-санитарные последствия войны и мероприятия по их ликвидации: Труды Второй конференции 17-19 декабря 1946 г.: в 2 т. – М., 1948. – Т. 1.
5. Філіпов О. М. Розвиток радянської школи УРСР в період першої післявоєнної п'ятирічки. – К., 1957.
6. Вознесенский М. О. Военная экономика СССР в период Отечественной войны. – М., 1947.
7. Москвин В. Советская торговля в годы Великой Отечественной войны // Советская торговля за 30 лет. – М., 1947.
8. Щуров С. Электрификация сельского хозяйства в СССР // Народное хозяйство СССР. – Сб. 2. – М., 1948. – С. 364-377; Богдашкін П. Сільська електрифікація України. – К., 1948.
9. Грищенко М. М. Народна допомога школі. – К., 1948.
10. Каган С. С. Основные итоги восстановления здравоохранения в УССР за 1944 год // Здравоохранение УССР в 1944 году. Сводно-аналитический обзор, составленный на основании отчетов органов здравоохранения УССР за 1944 год. – К., 1947. – С. 156-163; Його ж. Основні досягнення соціалістичної охорони здоров'я в УРСР. – Серія X. – № 21. – К., 1957; Кононенко І. Ф. Здравоохранение Украины на пути к полному возрождению // Врачебное дело. – 1945. – № 3-4. – С. 97-104.
11. Історія селянства Української РСР : у 2 т. – К., 1967. – Т. 2; Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського союзу 1941-1945 рр.: у 3 т. – К., 1968. – Т. 2-3; Історія Української РСР : у 8 т., 10 кн. – К., 1977. – Т. 7; К., 1979. – Т. 8, кн. 1; Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. Полтавська область. – К., 1967; Історія міст і сіл Української РСР: у 26 т. Дніпропетровська область. – К., 1970 та ін.
12. Буцько М., Лаврінович М. Відродження колгоспного села. – К, 1968; Денисенко П. І. Комуністична партія України – організатор відбудови народного господарства республіки (1943-1945 рр.). – К., 1968.
13. Коваль М. В. Все для перемоги. Подвиг трудящих України у Великій Вітчизняній війні. 1941-1945 рр. – К., 1970; Його ж. Общественно-политическая деятельность трудящихся Украинской ССР в период Великой Отечественной войны. – К, 1977.
14. Ларин А. Ф. Деятельность Коммунистической партии по организации материально-бытового обеспечения населения на освобожденной от немецко-фашистских захватчиков территории Украинской ССР (1943-1945 гг.) : дис. ... канд. ист. наук. – К., 1975; Його ж. До питання про матеріально-побутове постачання населення України (1943-1945 роки) // Український історичний журнал. – 1978. – № 5. – С. 102-106.
15. Суспільно-політичне життя трудящих Української РСР : в 2 т. – К., 1973. – Т. 1. – 280 с.
16. Слуцкий А. Б., Сидоренко В. П. Профсоюзы Украины после победы Великого Октября. – М., 1961; Терлецький В. М. Ради депутатів трудящих Української РСР в період завершення будівництва соціалізму (1938-1958 рр.). – К., 1966; Белоносов И. И. Советские профсоюзы в годы войны. – М., 1970; Горлач М. Вірна опора партії комуністів. Профспілки України в боротьбі за здійснення ленінського плану комуністичного будівництва. – К., 1966.
17. Історія Української РСР : у 8 т., 10 кн. / голов. ред. кол. : Ю. Ю. Кондуфор (голов. ред.) та інші. – К., 1977. – Т. 7. – 535 с.; 1979. – Т. 8, кн. 1.
18. Советская экономика в период Великой Отечественной войны, 1941-1945 гг. – М., 1970.
19. Кравченко Г. Экономическая победа советского народа в Великой Отечественной войне // Военно-исторический журнал. – 1965. – № 4.
20. Хрулев А. Становление стратегического тыла в Великой Отечественной войне // Военно-исторический журнал. – 1961. – № 6.

Рецензенти: Дарієнко В. М., д.і.н., професор Херсонського економіко-правового інституту;
Маврін О. О., к.і.н., доцент, заступник директора Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України.